

ARANY JÁNOS ÉLETMŰVE ÉS A FOLKLÓR
(IRODALOMTÖRTÉNETI TANULSÁGOK)¹

Az Arany-szakirodalom újabb eredményei közé tartozik annak – az egyébként nem előzmények nélküli ténynek – hangsúlyozása, hogy milyen nagy hatással volt a költő pályájára a közköltészet és a populáris irodalom. Természetesen más intertextuális kapcsolatok mellett, amelyekről már igen sok szó esett eddig is, s amelyeknek a feltérképezése még most is sok újdonsággal kecsegtet.² Csörsz Rumen István kutatásai, amelyek Arany dalgyűjteményének textológiai feldolgozásából nőttek ki, számos meggyőző, új példát sorakoztattak föl arra, hogy a fiatal éveiből származó tematikus, ritmikai és dallamemlékből származó hatások még a kései Arany költészetében is kimutathatóak (CSÖRSZ, 2017).³ Az alábbiakban azonban egy másik vonulat áttekintésére vállalkoznék, amely ugyan nem független az ilyen típusú, igen fontos megfigyelésektől, de némileg mégiscsak más karakterű.

Arany pályáján jól megfigyelhető az a jelenség, hogy a költő számos esetben egy, valamelyik folklórműfajhoz köthető szüzsét használ föl, ír át vagy deformál. A feldolgozás módja igen változatos, s érdemes azzal a kérdéssel is szembenézni, hogy Arany milyen folklórszüzsékhez nyúl hozzá, s ezeknek a választásoknak van-e valamiféle sűrűsödési pontja. Akár tematikusan, akár műfajilag, akár a pálya időbeli tagolása szempontjából. Nyilván a folklorisztika feladata, hogy ezeknek a műveknek az eredetét és a kontextusát megpróbálja feltárni – az alábbiakban, fölhasználván természetesen a rendelkezésre álló folklorisztikai szakirodalmat is, inkább ennek a funkciójára és poétikai jelentőségére kérdeznék rá. Mert Arany hagyományhoz való viszonya szempontjából ez éppolyan komoly tanulságokat ígér, mint ahogy a költő folklórműveltségének megértése miatt is igen érdekes. Az alábbiakban tehát Aranyt az azokat az

---

¹ A tanulmány az OTKA támogatásával (K 108.503) készült (témavezető: Korompay H. János). A dolgozat elkészítésében Olosz Katalin és Benedek Katalin tanácsai voltak segítségemre.

² Ezt a vonatkozását vizsgálja a 200. évfordulóra megjelent egyik tanulmánykötet is: KOROMPAY (szerk.), 2017.

³ A korábbi szakirodalom fontos eredményei közé tartozik különben Scheiber Sándor munkássága, amely számos alapvető összefüggést tárt fel az Arany-életmű és a populáris irodalom között. Scheiber Arany-tanulmányai nincsenek külön összegyűjtve, anyaguk megtalálható a szerző nagy összefoglaló kötetében: SCHEIBER, 1996.

alkotásait veszem számba, nyilván nem a teljesség igényével, a kezdetektől az 1850-es évekig, amelyekben egyértelműen – és a szakirodalom megállapításai szerint is – valamely folklórszüzsé feldolgozása adja a művek alapját.

Arany pályakezdésének a föltárása nem egyszerű feladat, mivel a költő már igen korán, az 1850-es években elkezdte életművének megrostálását, hogy elfedje mindazon műveit, amelyek nem a pályázati szereplések előtt keletkeztek. Merthogy hivatalos, kánonikus verzióvá a pályakezdés kapcsán az emelkedett, hogy Aranyból a Kisfaludy Társaság pályázatai csináltak költőt – legalább is Arany mindent megtett azért, hogy ez a kép rögzüljön a nyilvánosságban. Első gyűjteményes kötetét, az 1856-ban megjelent *Kisebb költeményeket* is egy 1847-ben keletkezett versével indította, s nem is vett fel ide olyan szöveget, amely korábbi keletkezésű, illetve amely nem jelent meg már valahol folyóiratban vagy antológiában.⁴ Pedig Arany pályájának egészen más belső logikája van, ha az életmű első darabjának nem az első pályázati sikert, *Az elveszett alkotmányt* tekintjük, hanem egyrészt a költő korábbi alkalmi verseit is figyelembe vesszük, másrészt *A dévaványai juhbehajtás* című művét is, amelyet sokáig nem kezeltek az életmű részeként.⁵ Mindez ugyanis a kezdeteket és a költői pályára való szocializálódást más oldalról teszi megragadhatóvá: a közköltészet, illetve a folklórszüzsék feldolgozása ugyanis szerveesebbnek mutatja a fiatal Arany kapcsolatát az oralitással és a számára természetes módon adva lévő populáris költői gyakorlattal. Ebből a szempontból igen fontosnak tűnik, hogy Arany – feltehetőleg – első nagyobb műve, *A dévaványai juhbehajtás*, amelynek a kézírata elveszett, sőt aztán később az első közlés alapjául szolgáló másolat is elkallódott, egy rátótiáda verses feldolgozása volt. Ez a falucsúfoló valószínűsíthetően Kisújszálláson keletkezett, ahol Arany tanítóskodott, mert itt a szomszédos (bár a nagy kiterjedésű határ miatt viszonylag távol fekvő) Dévaványáról nem élt pozitív kép. A feldolgozott történet „Egy állatot más állatfajtának néznek” típusba tartozik (ATU 1316), s több településhez is hozzákapcsolódik. Arany verses elbeszélésében a gödényeket nézik birkáknak⁶ a dévaványaiak, s tesznek kísérletet az állatok behajtására.⁷ A ma-

⁴ A kötet újrakiadása: ARANY, 2017. A kötetről lásd még SZILÁGYI, 2017b.

⁵ Ennek végiggondolására nagy vonalakban kísérletet tettem már: SZILÁGYI, 2017a.

⁶ Birkának a 18–19. században Magyarországra érkező, elsősorban a gyapjú miatt tenyésztett merinói fajtát nevezték, szemben a juhnak nevezett hagyományos magyar fajtával, amelyeknek a tartása is egyszerűbb volt, mint a birkáké. Bővebben lásd Szabadfalvi József összefoglalását: SZABADFALVI, 2001, 706–708.

⁷ A tiltott helyen, gazdátlanul legelő, azaz bitang jószágokról a korabeli gyakorlat szerint minden község jegyzőkönyvet vezetett. Az ilyen állatot a községnek joga volt behajtani. Értékét az illetékes szolgabíró becsülte meg, s a megszábot áron a tulajdonos kiválthatta a jószágát. Ha a gazda nem jelentkezett, az állatot elárverezték. Erről bővebben lásd ZSOLDOS, 1842, 156. skk.

gyar népmesekatalógus egyébként nem a dévaványaiakra vonatkozó változatot tekinti dominánsnak, hanem a homoródszentpéterit.⁸ Dévaványa kapcsán mindössze két szóláshasonlatot tart nyilván – tehát nem valamely kifejtett anekdota-szöveget – az egyiket Ballagi Mór, a másikat Erdélyi János nyomán. Feltűnő, hogy Arany művét az irodalmi változatok között sem említi (KOVÁCS – BENEDEK, 1990, 179.).⁹ Pedig Ágotai László szerint az anekdota Kisújszálláson Dévaványára alkalmazva a 20. század közepén is közismert volt még (ÁGOTAI, 1958) – ez pedig semmiképpen nem magyarázható az ekkor még publikálatlan, s 1954-ben is csak szakfolyóiratban megjelentetett szöveg hatásával. Györffy Lajos pedig azt állította, hogy az anekdotát a környékbeli helységekből sem ismerik, vagyis szerinte az anekdotát csak Kisújszálláson lehetett megismerni (GYÖRFFY, 1960.). Ez a két kijelentés nem hangolható össze teljesen a népmesekatalógus későbbi szócikkével, amely egyáltalán nem tartalmaz kisújszállási adatot¹⁰ – meglehet, hogy ez Györffy kutatásainak a hiányossága (tudniillik hogy túláltalánosítás áll a háttérben), de az is lehet, hogy inkább a népmesekatalógusé (tudniillik hogy nem vette figyelembe Ágotai és Györffy cikkét, s ami nagyobb mulasztás, Arany művét sem).

Arany ezt az anekdotát úgy dolgozza föl, hogy szereplőit mindegyikét erős és általános iróniával kezeli: nála mind az egyszerű dévaványaiakra, mind a helyi előljárásságra rendkívül korlátozott gondolkodásmód jellemző. A felcsillanó lehetőség – a határban felfedezni vélt birkanyáj – arra ösztönzi őket, hogy a remélt bírság terhére az egész település hitelre igyék, s amikor reményeik éppúgy elszállnak, mint a birkáknak nézett gödények, a tartozást az egész közösségre kivetett újabb adóval tudják csak pótolni. Azaz az egész történet annak példázata, hogy a vágyakat a valósággal összetévesztő közösségi magatartás a saját kárán kénytelen belátni a saját hibáját – de ez sem garantálja a majdani előrelátást. Szemléletileg tehát ez a szöveg igen közel áll *Az elveszett alkotmány* világához, noha sokkal kevésbé nagyvonalú vállalkozás; bár persze egy rátótiáda műfaja nem is tesz lehetővé olyan összetettséget, mint egy, az eposzt felidéző, az eposziságot ironizáló és számos intertextuális utalást magába fogadni képes szöveg.

Egyáltalán nem biztos, hogy a pályakezdő Aranyynak ez volt egyetlen ilyen jellegű műve. Igaz, hogy ennek feltételezéséhez egy bizonytalan, nem teljes

⁸ Az idetartozó szövegeket lásd MAGYAR, 2011, 66, 241–243.

⁹ Erre nézve lásd még VAJDA, 2006, 159. *A dévaványai juhbehajtást* ő sem tartja számon, noha több adattal számol, mint a katalógus.

¹⁰ Benedek Katalin rendelkezésemre bocsátotta a népmesekatalógus tervezett bővítéséhez készített adatbázisának vonatkozó anyagát. Ebben jóval több adat van, de kisújszállási továbbra sincs. Ez pedig azt mutatja, hogy ilyen jellegű gyűjtések azóta sem kerültek elő, s a már korábban idézett két szóláshasonlaton kívül Arany műve az egyetlen dokumentuma ezen rátótiáda kisújszállási ismertségének.

hitelű tudósítás áll csak a rendelkezésünkre, de az erről szóló forrás mindenképpen megérdemli a tüzetesebb vizsgálatot.

O'sváth Pál egykori sárréti csendbiztos 1905-ben megjelent visszaemlékezésében beszél arról, hogy – miként ő mondja – „csendbiztosságom kezdetén” Nagyszalontán kapott egy Arany János-kéziratot, amelyet a költő „kezdő poéta” korában írt (O'SVÁTH, 2010, 205.). O'sváth 1859-ben lett csendbiztos, ilyenformán az 1850-es évek legvége és az 1860-as eleje lehetett az az időszak, amikor a kézirathoz hozzájutott. Ekkor már Arany országos hírnévű költő volt, ehhez képest a kezdő poéta állapota még a nagyszalontai időszakára vonatkozhatott, az 1840-es évekre a leginkább (esetleg még korábban). O'sváth emlékezetből rekonstruálja az epikus menetűnek látszó szöveg tartalmát, merthogy a kézirat (amely persze lehetett másolat is) nem áll rendelkezésére (azaz már O'sváth életében elkallódhatott). Emellett a mű kezdetéből idéz négy sort, amely ezek szerint szintén a memóriájában őrződhetett meg – ez egyébként magyarázza azt is, hogy ezek a sorok miért tűnnek metrikailag pontatlannak. O'sváth ebben a művében – s éppen Arany emlegetéséhez közel – számos verses szöveget idéz, nyilván ezeket is emlékezetből, s többek között egy Petőfinék tulajdonított részletet is, amely azonban nem Petőfitől származik. Azaz az idézetek pontossága általában sem kétségen felüli, még ha a citátumok többsége népdal, amelynél ilyesféle kritériumokat nem lehet számonkérni. Az tehát nem lenne perdöntő érv O'sváth tudósításának a hitelessége kapcsán, hogy ez a négy sor olyan rossz, hogy az nem méltó Aranyhoz (mert egyébként tényleg ez az olvasó benyomása): egyrészt itt a memória működése eleve átszínezhette az eredeti formát (már ha volt ilyen egyáltalán, s nem O'sváth invenciója a négy idézett verssor), másrészt pedig a vers autentikusságától teljesen függetlenül az adat inkább jelzésértéke szempontjából figyelemre méltó, hogy tudniillik Aranytól származó vagy Aranynak tulajdonított szövegek az 1860-as években is felbukkanhattak már (vagy még) Nagyszalonta környékén. Ilyesmiről egyébként Arany sógora, Ercsey Sándor is beszélt az emlékiratában, csak éppen kronológiailag nem határolta be kijelentésének az érvényességét:

„Sajnálni lehet, hogy azon költeményekből [Ercsey korábban *A dévaványai juhbehajtást*, a *Cigány búcsúztató* címen emlegetett költeményt, valamint az *Endre király* című, elkallódott drámát hozta szóba – Sz. M.] mi sem maradt fön, leginkább azon ok miatt, mert az értelmes osztály azon időbeli tagjai, kiknél azon költemények leírva voltak, részint elhaláltak, részint más vidékekre elzüllöttek.” (ERCSEY, 1899, 22.)

O'sváth a következőképpen foglalja össze a hozzá eljuttatott, Aranynak tulajdonított mű tartalmát:

„Szalonta közelében, B. faluból egy oláhtól két ökrét ellopták. A káros másnap az ökreit Szalontáig nyomozta, de ott nyomát veszítette. A babonás oláh ekkor javasasszony hiányában, a tudóshírben állott orvoshoz ment tanácsot kérni. El is mondta baját az oláhtól nem értett orvosnak, aki a panaszkodón gyomorromlás jelét látván, számára kézi gyógytárából azonnal jó adag laxatívát adott. Ekkor a káros gondolomra tovább indult ökrei keresésére, de a Kajla csárdánál elodázhatatlan baja a csárda állásába kényszerítette, hol csudák-csudája, amint szétpillantott, saját ökreit látta a jászolnál rágódni.

Az ökrök megtalálását a káros az orvos érdemének tekintette és háláját a vers végén így fejezi ki:

A doktort és ház népét

Aldujaszke Domnye Zeu!!” (O'SVÁTH, 2010, 205.)

A szöveg teljesen ismeretlen, soha nem bukkant fel, sőt, Aranyhoz kapcsolva egyetlen más forrás sem említette a létét (SERES, 2015, 350–351.).¹¹ Az Arany-szakirodalomból is hiányzik bárminémű említése, O'sváth Pál könyvét láthatólag senki sem forgatta az irodalomtörténészek közül. Mégsem lenne helyes mindenestül elvetni a máshonnan egyelőre még nem ismeretes O'sváth-féle történetet. Hiszen a röviden összefoglalt szüzsének a karaktere beleillik Arany működésének korai periódusába, leginkább abba, amelyet eddig csupán *A dévaványai juhbehajtás* reprezentált. A szüzsé maga alkalmas arra, hogy több folklórműfajba is besorolható legyen. Lehet rátótiáda, de ugyanúgy lehet etnikumcsúfoló történet, anekdota, tréfás mese vagy trufa. Az ismeretlen szövegnek lokális hitelessége lehet (ezúttal nem Dévaványához, hanem Nagyszalontához kötődik); s bár O'sváth nem árulja el, melyik faluból származik a mű együgyű, román főhőse, s a jelzés („B. falu”) aligha elég arra, hogy ezt azonosítsuk, ez a szüzsé is lehet rátótiáda, amely B. és Nagyszalonta kontrasztjára épül (bár a rátótiádák típuskatalógusában ilyen szüzsét nem találtam). A történet háttérben a magyar és a román etnikum (illetve a tőlük lakott település) kontrasztja is felsejlik, ami már akár etnikumcsúfolók hagyományát is mozgósíthatta. Ebben az összefüggésben a magyar–román kevertnyelvűség (amelyet a záróidézet reprezentál) szintén nem elképzelhetetlen humorforrás, akár ehhez a lokalitáshoz, akár Arany személyes tapasztalataihoz kapcsoljuk. S az idézett

¹¹ A szöveg elemzésében Olosz Katalin segítségére támaszkodtam: az alábbiakban szereplő megjegyzések folklorisztikai adatai és párhuzamai mind tőle származnak.

utolsó sor román vendégszövege sem tűnik idegennek Aranytól, aki valamicskét románul eleve megtanulhatott Szalontán. Ezt valószínűsíti az életműben a [*Cigány-búcsúztató*] című szöveg, amely töredékesen maradt fenn, s a pálya legkorábbi szakaszára datálható, mert ebben a „Gyurit – murit” rímpár fordul elő, s az egyik kései rímjáték, az *Elégiák* címen ismeretes, feltehetőleg 1882-es vers harmadik egysége, amelyben a „megmurút” szó áll rímhelyzetben, s külön mellé van írva, hogy „oláh szó”.¹² Mindkét esetben egyébként a ’meghalt’ jelentésű *murit* szóról van szó – noha persze önmagában ez az egyetlen szó még nem bizonyítja azt, hogy Arany igazán tudott volna románul, de a gyanúhoz mindenesetre elég.

Talán *Az ostoba ember* gyűjtőcím alá besorolt trufák/anekdoták között lehetne a helye az Aranynak tulajdonított mű történetének (VEHMAS – BENEDEK, 1989, 90–122.). Nevezetesen azon anekdotikus történetek között, melyek *Süket emberek visszas feleletei* (ATU1698, 1698A, 1698C, 1698K), illetve *Félreértések idegen nyelv nemtudása miatt* (ATU 1699) típusmegnevezéssel szerepelnek a népmesekatalógusban. Ezek mindegyike arra az alaphelyzetre épül, hogy a tárgyaló felek valamilyen oknál fogva (sükettség, idegen nyelv nem tudása) nem értik, illetve félreértik egymást, ami komikus szituációkat teremt. Az apokrif Arany-művel egyező, vagy ahhoz bárcsak halványan is hasonlítható cselekménysor azonban nem fordul elő a katalógusban felsorakoztatott szüzsék között.¹³ Az O’sváth rögzítette történet szempontjából a mindentudó doktor figurája mint népi hős is számot tarthat a figyelemre. Az Arany család meselejegyzései között is megtalálható egy olyan mese, melyet Arany László 1862-es gyűjteményében Dongó meg Mohácsi címen adott közre. Ez, a *Magyar Népmesekatalógusban* a *Prücsök (A mindentudó doktor)* címen (ATU 1641) szereplő tétel egy olyan mesei szüzsét különít el, melynek hőse mindentudó doktor hírnévre tesz szert vagy a véletlen körülmények összejátszása folytán mindentudó hírébe keveredik (VEHMAS – BENEDEK, 1989, 66–70.). Ennek a mesének az ismeretében akár egyéni lelemény is lehetne az, hogy az ökreit kereső román ember a doktorhoz mint mindentudóhoz fordul. Onnan tovább már a *Félreértések az idegen nyelv nem tudása miatt* motívuma következik, majd egy olyan epizód – a hasmenésre adott gyógyszer és annak nem várt „hatása” –, amelyet a történeti anyagban nem találtam (az elemzéshez segítséget nyújtó Olosz Katalinnak sem sikerült). Lehet viszont a hashajtó szerepeltetése egy irodalmi minta követése is: gondoljunk csak Gvadányi József *Pöstényi fürödés* című művének nevezetes jelenetére: itt a cigányzenészeknek adnak tré-

¹² A verseknek a tanulmányban megadott címe és a belőlük idézett részletek a következő kiadást követik: ARANY, 2018. A szövegek innen a címek alapján visszakereshetők.

¹³ Az ilyen típusú humorforrások elemzésére lásd FARAGÓ, 1971; KOVÁCS, 1977.

fából ilyen gyógyszert, s meg is lesz a következménye.¹⁴ Mielőtt azonban megdicsérenénk Arany egyéni leleményét, rögzítsük: mindez persze csupán a szűzsé ismeretében született, fiktív elemzés, hiszen maga a mű teljesen ismeretlen.

Az ismeretlen kézirat O'sváthhoz kerülése és teljes elkallódása kiválóan illusztrálja Ercsey már idézett megjegyzését: valahogyan így keveredhettek el Aranynak azok a szövegei, amelyek a közvetlen környezet szórakoztatására születtek. Arany autorizációs gesztusainak hiánya pedig tökéletesen beleillik a költő azon gesztusai közé, amelyek a környezete szórakozására alkotó közösségi poéta nyomait akarta teljes egészében eltüntetni: ennek számos nyomát láthatjuk az alkalmi költészet kapcsán Aranytól.¹⁵ Hiszen Arany számára a teljes 1847 előtti költői termés elfedni és elfeledtetni kívánt jelenség volt, számára a lokális irodalmi működés hagyomány szentesítette formái nem tartoztak a költői szerep megcélzott, igazi dimenzióihoz, csak a nagytekintélyű irodalmi társaságtól kiírt, az irodalmi intézményrendszeren belülről származó szakemberek elbírálta pályázat jelentette a költővé avatást. Persze ettől még aligha lesz érvünk arra, hogy a szöveget, amelynek még a címét sem tudjuk (ezt O'sváth nem adja meg), beiktassuk az életműbe, azaz irodalomtörténetileg aligha jelent új adalékot – ám folklorisztikai szempontból igencsak érdekes problémát jelez, azaz érdemesnek tűnik komolyan venni az apokrif Arany-alkotások között.

Az életműnek az immáron nyilvánosan is vállalt részéhez tartozik Arany népmese-feldolgozása, a *Rózsa és Ibolya*, amely a nagysikerű, pályázatra írott és díjazott *Toldi* után keletkezett, de megjelenése megelőzte azt: Arany a *Pesti Divatlap* 1847. március 21-i számában publikálta. Ilyenformán ez a szöveg volt Arany első, nyomtatásban megjelent költői műve (a legelső nyomtatásban megjelent írása amúgy egy prózai szöveg volt, az *Egy egyszerű beszélyke*).¹⁶ Ennek a jelentőségét aligha lehet túlbecsülni az írói „image” kialakítása szempontjából. A *Rózsa és Ibolya* úgy jelenítette meg a költőnek a nyilvánosság előtt vállalt képét, hogy – mivel korábbinak tűnt, mint a *Toldi* – mintegy annak bizonyítékául szolgált, hogy Arany számára milyen előzmények határozzák meg a nagy témájára való rátalálást. Legalábbis a főműnek számító és főműként kánonizált *Toldi*hoz képest. Pedig a helyzet éppen fordítva áll: a *Rózsa és Ibolya* inkább azt demonstrálhatja a pálya alakulása szerint, hogy Arany milyen módon próbálta meg elkerülni az önisméltést, a *Toldi* szerkezetének reprodukálását. Mert Arany pályakezdésének sajátos közegét éppen az jelentette, hogy a *Toldi*nak a Kisfaludy Társaság pályázatán elért sikere ismertté

¹⁴ [GVADÁNYI], 1787, 14–28. A párhuzam lehetőségére Csörsz Rumen István figyelmeztetett.

¹⁵ Erről bővebben SZILÁGYI, 2017a, 185–197.

¹⁶ Ezt lásd AJÖM X, 1962, 7–20.

tette a költő nevét egy szűk irodalmi elit előtt (ennek látványos eseménye volt Petőfi Aranyra szóló verses episztolája), ám a nagyközönség számára ez csak jóval később válhatott nyilvánvalóvá. Az első valódi publikáció ugyanis más sorrendet és más fejlődési utat mutatott, mint amelyet a nyilvánosság elé bocsátott művek sejtettek. Ez pedig erősen befolyásolta Arany megítélését is. Ehhez mérten külön jelentősége van annak, hogy Arany nyilvános költői megmutatkozása mégiscsak egy folklórszűzsé verses kidolgozása lett – aligha függetlenül egyébként Petőfi *János vitézétől*, amelynek példaadó szerepe lehetett az ő számára. Erősebben és közvetlenebbül, mint a *Toldi* esetében, hiszen Arany ezúttal más jellegű feladatot próbált ki, mint ott és akkor: egy népmese, mi több, kifejezetten egy tündérmese volt a kiindulása.¹⁷ Azt a tényt sem árt hangsúlyozni, hogy Arany ilyenformán a közönség elé egy olyan verses szöveggel lépett, amelynek az alcímébe emelt műfaji megjelölése „népmese” volt (ÓVÁRY, 1923–1924).

Arany feldolgozása megmaradt egyetlen népmesetípus keretei között (tehát ő nem hozott létre egy olyan kevert, több típus elemeiből összeálló szűzsét, mint Petőfi a *János vitézzel*). Az Arany László-féle népmeseegyütemény kritikai kiadása tette egyértelművé, hogy Arany a felesége folklórtudásából is ismerhette ezt a népmesét (az egyik, ezt a típust képviselő meselejegyzés Ercesey Julianna kézírásában maradt meg),¹⁸ s ez alighanem fontos ösztönzés lehetett: a költőnek volt alkalma megismerni egészen közelről a mesemondás gyakorlatát is. A mesei kötelező formulák alkalmazására, a szóbeliség imitálására több példa is van a *Rózsa és Ibolyában*, és sajátos feszültséget kölcsönöz a műnek, hogy mindez egy kötött, verses forma keretében mutatkozik meg.

Arany hagyatékában fennmaradt egy talányos töredék, amely a *Rózsa és Ibolya* kezdetét egy másik versforma alkalmazásával írja újra. A költő véleménye ugyanis teljesen módosult erről a szövegről: kezdetben a legjobb művének gondolta, utána pedig még 1856-os kötetéből is kihagyta, s életében nem is vette föl egyetlen későbbi kötetébe sem. A töredékhez fűzött jegyzeteiben Voinovich a következőt írja : „Ekkor [azaz 1856 táján – Sz. M.] foghatott bele átdolgozásába, a népmesék folyamatosabb, mesélő nyelvén.” Ehhez a kijelentéshez semmiféle egyéb adat vagy bizonyíték nem csatlakozik. A töredék kézírata pedig ma már nem áll rendelkezésünkre.¹⁹ Megjegyzendő egyébként, hogy Voinovich a monográfiájában a sikertelen átdolgozási szándékot az 1856-os kötet sajtó alá rendezéséhez kapcsolta hozzá (VOINOVICH, 1929–1938, I, 149.). Természetesen lehet, hogy Voinovichnak igaza volt, még ha bizonyíté-

¹⁷ Erre az összefüggésre figyelmeztet: HERMANN, 2012, 194–195.

¹⁸ Lásd GULYÁS, 2010, 225–234.

¹⁹ Vö. AJÖM VI, 1952b, 229.

ka nincs is e kijelentéséhez (bár azt végképp nem értem, hogy az átdolgozás-kor választott versforma miért jelentené a „népmesék folyamatosabb, mesélő” nyelvét); ám ez akkor azt jelentené, hogy Arany számára az elégedetlenség formái jellegű volt, ha a költő úgy vélte, egy másik versforma alkalmazása kiküszöbölheti ezt a fogyatkozást. A töredék elkészült része egyébként olyan csekély, hogy nem lehet eldönteni, Arany a szüzsén nem akart-e látványosan változtatni. Akárhogy is: ez a törekvés nem eredményezett újabb befejezett művet. Noha nem is tűnik társtalan, egyszeri vállalkozásnak.²⁰ Persze ezt is Voinovich egy másik megjegyzéséből következtethetjük ki.

Voinovich Géza – Arany kéziratok hagyatékának az ismeretében – úgy fogalmazott egy másik töredék, *Az özvegy ember árvái* kapcsán: „*Rózsa és Ibolya* után Arany, úgy látszik, több népmesét készült írni versben a nép számára” (AJÖM VI, 1952b, 229.). S itt Voinovich Tompa 1848. március 2-án kelt levelére hivatkozik – amely persze roppant érdekes levél, de mégiscsak Tompa felfogására és szándékaira vet fényt elsősorban, s Aranyra nézvést azért nem éppen perdöntő bizonyíték.²¹ Voinovich állításával pedig elég nagy bajban vagyunk a kéziratok 1945-ös pusztulása miatt. Az is erősen talányos, mire alapozhatta azt az általánosítását, hogy Arany esetében „több népmese” feldolgozására lehetett szándék; mivel a szövegkiadásában a *Rózsa és Ibolya* átdolgozása és *Az özvegy ember árvái* illenek bele ebbe a tendenciába, illetve feltételelesen *A kincskeresők* és *A kincstalálók* egymással szorosan összefüggeni látszó töredékei,²² meglehet, ezekre gondolt mint tendenciára. Hogy ezen kívül volt-e más adata, amely megalapozhatott egy ilyen kijelentést, nem tudjuk.

Az özvegy ember árvái című töredékből elég jelentős rész készült el ahhoz, hogy még a szüzséjét is rekonstruálni tudjuk. Ez szintén az 1850-es évek útkereső művei közé tartozik. A szöveg alighanem Aranynek a Szendrey Júliával kapcsolatos véleményével összefüggésben lehet sokatmondó. Arany viszonya

²⁰ Bár Barta Jánosnak igaza van, amikor ezt szokatlannak minősíti Arany gyakorlatában (nyilván a kritikai kiadás alapján, s nem kételkedve Voinovich interpretációjában): „különös módon megpróbál kész, sikerült alkotást újraírni más hangnemben és versformában (*Rózsa és Ibolya*)”. (BARTA, 2003, 30.)

²¹ A levél: Tompa Mihály Arany Jánosnak, Beje, 1848, márc. 2. In: AJÖM XV, 1975, 189–193. Ebből a levélből származik az az idézet, amely Gulyás Judit monográfiájának a címe lett: GULYÁS, 2010.

²² Ez utóbbiról eléggé feltételes és bizonytalan állításokat fogalmazott meg Voinovich: „Abból az időből valók, mikor a költő *A fülemile* hangján kezdett népmeséket feldolgozni. [...] A szalontai nép hiedelme azt tartja, hogy a csonka torony alatt kincs van elásva; egy pásztorfiú meg is álmodta a helyét, oda is ment, de egy ősz öreg ember intette: átkozott kincs az, hozzá ne nyuljon, különben legkedvesebb hozzátartozója meghal. – Több ilyen helyi mondát említ Szendrey Zsigmond (Ethn., 1914. 164–168. l.). Talán ilyennek feldolgozására gondolt a költő” (AJÖM VI, 1952b, 229.).

Petőfi feleségéhez alapvetően módosult az évek során, s nem pozitív irányba változott, bár a kapcsolat megszakításáig nem jutottak el Szendrey Júlia második házassága után sem.²³ Szendrey Júlia újbóli férjhez menetelével Aranynak több műve is kapcsolatba hozható – ám figyelemre méltó, hogy Arany a legközvetlenebbül erre reagáló szöveget, *A honvéd özvegyét* nem publikálta, tehát nem jelenítette meg a véleményét a nyilvánosság előtt.²⁴ Ha *A honvéd özvegye* című vers mellé odatesszük az alighanem ugyanebből az élménykörből származó *Árva fiú* című verset is, akkor jól kirajzolódik *Az özvegy ember árvái* kontextusa: Arany mindhárom szövegben az új házasságba bekerülő árva gyermek pozícióját írja újra, s ez igen érdekes lélektani következtetéseket enged meg. Hiszen eszerint nála az asszonyi hűtlenség reprezentációja úgy mutatkozik meg, hogy a mostohává válás és a gyermek irányába elkövetett bűn, az elhanyagolás és az elhagyás variációi kapják a legnagyobb hangsúlyt. Ehhez a sajátos (és a Szendrey Júlia-házasság recens megítélésének a kontextusában eléggé társtalan) lélektani alaphelyzethez pedig fölhasználhatott egy folklórszüzsét, amelyet akár helyi örökségként is ismerhetett. Hiszen ennek a félbehagyott balladának folklórelőzménye is van, ahogyan ezt a legutóbb Olosz Katalintól közölték, 20. század eleji, nagyszalontai folklórgyűjtés igazolja. *A Három árva* hét különböző változata azt mutatja, hogy ez ismert ballada volt Nagyszalontán.²⁵

Az özvegy ember árvái nemcsak arról tanúskodik, hogy Arany ismerte a három árváról szóló népballadát, de arról is, hogy ismerte és felhasználta verses meséje indító motívumaként a nemzetközi és a magyar szakirodalomban egyaránt 480-as típuszámon nyilvántartott tündérmesét, mely *A szorgalmas lány és a lusta lány* típuscímen ismeretes (ATU 480), (KOVÁCS, 1969, 196–197.). A mesének egy változatát Gulyás Judit és Domokos Mariann megtalálta az Arany-család meselejegyzései között Arany Juliska gyermekkori kézírásában. A mesét Arany László nem vette fel gyűjteményébe, mert – Arany László hevenyészett bejegyzése szerint – Merényi László korábban közölte már ennek a mesetípusnak egy változatát. Emiatt a mese csak 1982-ben jelent meg először nyomtatásban, Kovács Ágnes közlésében (KOVÁCS, 1982, 518–522.). Gulyás Juditék jelzik a 37. számú mese jegyzetében, hogy „Arany János *Az özvegy ember árvái* c. mesetörök szüzséje hasonlóan indul e mese cselekményéhez”,²⁶ azt viszont már nem, hogy a folytatásban a vért fakasztó gromba fésü-

²³ Erről újabban GYIMESI, 2018.

²⁴ Az újránházasodás okaira és egykorú megítélésére lásd SZILÁGYI, 2007.

²⁵ A szövegeket lásd OLOSZ szerk., 2018, 101–106.

²⁶ A gyűjtemény megjelenés előtt áll. A kötet egyik lektoraként volt módom megismerkedni a kézirattal, s egyelőre csak erre tudok hivatkozni: Jegyzetek kézírata, 92. Könnyen lehet, hogy a megjelenésig a sajtó alá rendezők ezt az adatot is beiktatták a kötetbe. [A gyűjtemény időközben megjelent, az adatot beiktatták. A kiadásban a jegyzet oldalszáma 645. *A szerk.*]

lés motívuma egyértelműen a *Három árva* népballadára utal, mely a 20. század elején is ismert volt a szalontaiak körében. De ismert volt a mese is: a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* 14. kötetében, a nagyszalontai anyagban megtalálható egy változata az említett mesének (*A rosszlelkű anya és lány bűnhődése*), amelyet 1915-ban Kornya Sándor gyűjtött.²⁷

Ezeknek a szövegeknek az ismeretében jól megragadható Arany szövegalakítási módszerének egyik aspektusa is. *Az özvegy ember árvái* töredéke ugyan is azt mutatja, hogy Arany kísérletet sem tett a népballada formájának az imitálására, inkább a tőle a verses mesefeldolgozásokból ismert, részletezőbb epikus elbeszélés megvalósítására törekedett; az a műve viszont, amely formailag, retorikai felépítésében erős rokonságban látszik lenni ezekkel a szövegekkel, az az *Árva fiú*, amely viszont tartalmilag csak lazábban kötődik a népballada szüzséjéhez (ez a szöveg belekerült a *Kisebb költeményekbe*, de a recepció tanúsága szerint senki nem olvasta Szendrey Júlia ellenes versként, részben talán a folklórelőzmény felismerhetősége miatt sem). Vagyis Arany valójában éppen nem a minél pontosabb imitálást próbálta meg ebben az esetben sem, hanem rögtön elmozdította a készen kapott verses szöveget egy másik művészi szerkezet kialakítása érdekében. Alighanem egyébként egy ilyen, az orális tradícióból ismerős szüzsé sokat segíthetett az erős morális elítélést tartalmazó ballada megfogalmazásában.

Arany 1850-es évekbeli műveinek és a folklórszüzséknek a kapcsolatát a most közzétett, 1912 és 1919 között lezajlott nagyszalontai gyűjtés számos ponton új fénybe állította. Több Arany-balladának ugyanis előkerült a folklórelőzménye, így az *Ágnes asszony* címűnek is, amelyet Olosz Katalin *A férjgyilkos asszony* típuscímmel közölt.²⁸ Ebben a népballadában egy bizonyos Sára asszony az, aki megpróbálja a végtelen mosás révén tisztára mosni a férje meggyilkolása-kor beszennyeződött lepedőt. Ez esetben is Arany artisztikus, s egyáltalán nem imitatív szövegalakítása tűnik a szemünkbe. Sőt, innen nézvést még az Arany-ballada címadása is jól mutatja a végiggondolt metaforikus szerkesztést: a Sára névhez képest az Ágnes kiválasztása összefüggésben lehet a név etimológiájával, a 'bárány' jelentésű latin *agnus* szóval, amely a bűnösnek tűnő címszereplő áldozatiságát is képes érzékeltetni.²⁹

A *Bor vitéznek* – a gyűjtés alapján – szintén van egy népballadai párhuzama, amely félig verses, félig prózai formában maradt fenn.³⁰ Ez azért lénye-

²⁷ SZENDREY szerk., 1924, 193–196. Ennek a bekezdésnek a folklorisztikai adatait Olosz Katalin volt szíves megosztani velem.

²⁸ OLOSZ szerk., 2018, 205–206. A jegyzet: 385. Ezt a szöveget már korábban is közltek: SZENDREY, 1920.

²⁹ A ballada értelmezésére bővebben lásd SZILÁGYI, 2017a, 227–229.

³⁰ A szöveget lásd OLOSZ szerk., 2018, 115–116.

ges újdonság, mert az eddigi, a szakirodalomban kimutatott párhuzamok mind irodalmi (sőt, kifejezetten világirodalmi) eredetűek voltak, ám egy helyi népballadai párhuzam érthetővé teszi Arany érzékenységét a téma iránt. S ismét tehetünk egy érdekes megfigyelést: azt a kifinomult versformát, az ún. „maláj pantumot” Arany egy német irodalmi minta, Chamisso alapján alkalmazta, s meg sem próbálta a törmelékes népballada verses formáját követni – vagyis itt is kiindulásnak tekinti csupán a populáris szöveget, s nem megvalósítandó végcélnek.³¹

Arany az 1850-es években több folklórműfaj feldolgozására, akkulturációs beépítésére kísérletet tett. Csak néhány jellemző példát említek az életmű ezen szakaszából. *A fülemüle* kapcsán – amely egy anekdota feldolgozása – a folklóreredit lehetősége nem merült föl komolyan a szakirodalomban, viszont igen tág tárgy történeti összefüggéseket mutattak ki lejegyzett szövegek kapcsán, s ezek között néhány valószínűsíthetően tényleg elvezethet Arany Jánoshoz.³² A lehetséges párhuzamok kapcsán Benedek Katalin hívta fel a figyelmemet néhány újabb adatra: ezek közül kettő a Szatmár megyei Garbolcraól származó gyűjtés, egy másik későbbi publikálású néprajzi gyűjtés, egy pedig a mű születése előtről származó kalendáriumi szöveg. Mindez azonban csak árnyalja a képet, de gyökeresen nem változtatja meg: Arany művéhez továbbra sem tudunk minden kétséget kizáróan folklórszüzsét társítani lehetséges eredetként. *A hegedű* esetében is nyomtatott források merültek föl elsősorban tárgy történeti előzményként, bár Heller Bernát már utalt arra, hogy itt egy Nagyszalontán ismeretes prózai történet állhat a háttérben;³³ egyébként ez a szöveg eredendően egy legendamese feldolgozásának tűnik (vö. ATU 774F), az 1856-os *Kisebb költeményekben* – értelmezésre váró módon – az volt az alcíme: Allegoria. *A bajusz* című vers esetében alapvetően anekdotagyűjteményeket hozott felszínre a kutatás, bár – Szendrey Zsigmondra utalva – Solymossy Sándor kétségtelennek látta azt, hogy Arany itt is egy nagyszalontai anekdotát használt föl.³⁴ *A Jóka ördöge* kapcsán, amelyet Turóczi-Trostler József „trufamesének” minősített,

³¹ A ballada értelmezésére bővebben lásd SZILÁGYI, 2017a, 229–240.

³² A versről és lehetséges irodalmi párhuzamairól és forrásairól lásd TURÓCZI-TROSTLER, 1914; GYÖRGY szerk., 1938, 286–288.; SCHEIBER, 1960.

³³ A tárgy történeti párhuzamokra német irodalmi példák felsorakoztatásával IMRE, 1899; WALDAPFEL, 1900. A népköltészeti párhuzamok kimutatására, nagyszalontai példákkal is lásd alapvetően HELLER, 1916a. A szalontai párhuzamokra még adatokat hoz Szendrey Zsigmond: SZENDREY szerk., 1924., 213–216. Erre Benedek Katalin figyelmeztetett.

³⁴ Egy D. betűjelű szerző (alighanem Dézsi Lajos) a költemény valószínű forrását Hermányi Dienes József egy anekdotájában vélte megtalálni: D., 1901. Az anekdotát egyébként lásd HERMÁNYI, 1992, 431. Vö. még a hozzáfűzött jegyzettel: 600–601. A népköltészeti előzményeket és párhuzamokat kimutatta (a korábbi szakirodalom összegzésével): SOLYMOSSY, 1918. Vö. még FARAGÓ, 1967.

a legvalószínűbb közvetlen forrás egy ponyva: egy szerb népköltészeti eredetre visszautaló, de közvetlenül egy kalendáriumból megismert történet sejlik föl Arany művének hátterében.³⁵

Arany félbehagyott szövegei között is van olyan, amely nyomokban folklór-eredetűnek látszik. Ilyen a *Csanád* című töredéke, amelynek a keletkezéséről nem sokat tudunk, kézírata pedig már nem áll rendelkezésre (AJÖM VI, 1952b, 229–230). A *Csanád* című töredék témája szerint a magyar középkor világába vezetett volna el. A mű elejének fennmaradt hat strófája pusztán a téma exponálására alkalmas: innen tudható, hogy az elbeszélő költemény Szent István alatt játszódik, de alapvetően nem ő a központi szereplője a tervezett történetnek. A cselekvényvázlat prózai kidolgozása azonban elég sokat elárul a szüzséről. Eszerint István alakja – korjelző szerepén túl – elsősorban funkciója miatt fontos: a király egy szerelmi vetélkedés bírójaként lesz a történet fontos eleme. Voinovich – egy mára megsemmisült feljegyzés alapján – azt rögzítette, hogy eredetileg a szöveg mást célzott meg: Anonymus nyomán a pogány Thonozuba legyőzését tárgyalta volna.³⁶ Ez a terv valóban István komolyabb, nemcsak szimbolikus szerepeltetését tette volna lehetővé. Nem tudjuk ugyan, Arany miért hagyott fel ezzel az ötletével, de bizonyosan bonyolultabb a kérdés annál, ahogyan Voinovich kezeli: szerinte a költő túl kegyetlennek találta Thonozuba élve eltemetését, s ez szerinte nem illett a szent királyhoz. Erre egyébként Voinovich – gyakori szokása szerint – semmiféle megerősítő adatot nem hoz, alighanem ez saját vélekedése. Csakhogy a koncepció módosulása biztosan a mű fókuszát is megváltoztatta: a korábban aktív szerepű király helyébe egy pusztán az igazságos ítélkezés szerepében feltűnő uralkodó kerül, s ez gyökeresen más elképzelés. Az valószínűsíthető, hogy Aranyt éppen ez a másféle poétikai lehetőség érdekelte. Amit pedig ehhez társított, az jól azonosíthatóan egy elterjedt folklórszüzse (amely persze már Anonymusban is benne van):³⁷ a lány kezéért vetekedő két férfi közül az egyik teljesíti a feladatot (párbajban legyőzi az ellenfelét), majd ennek bizonyosságul kivágja a nyelvét, s elviszi magával. Riválisa, miután elkésett, és semmi esélye nincs a győzelemre, a már halott ellenfél levágott fejét viszi el bizonyosságul a királynak, aki már majdnem neki

³⁵ A mű ősforrása egy keleti eredetű mese, amelynek egyik délszláv változatát Johann Nepomuk Vogl osztrák költő 1837-ben felvette népmesegyűjteményébe; ezt a mesét a *Társalkodó* 1842-ben magyar fordításban közölte, s két évvel később belekerült az 1844-es győri kalendáriumba is. Arany ezt ismerhette, s akkor versének is egy ponyva a közvetlen eredete. A forráskutatás legjelentősebb eredményeit lásd ZLINSZKY, 1899; CZÓBEL, 1912; ZLINSZKY, 1913. A világirodalmi párhuzamokra lásd még ELEK, 1914; GYÖRGY szerk., 1938, 59–62.; ZSIGMOND, 1935; valamint TURÓCZI-TROSTLER, 1961.

³⁶ Voinovich a szövegről: VOINOVICH, 1929–1938, II, 305–306.

³⁷ Bővebben HELLER, 1916b.

ítéli a lányt, amikor az első vitéz megjelenik, s a kivágott nyelvvel bizonyítja az elsőségét. Ez a mozzanat – ahogyan ezt Voinovich rendre fel is sorolja – számos folklór-párhuzammal rendelkezik (VOINOVICH, 1929–1938, II, 306.), de tündérmesei megfelelői is vannak a magyar népmesékben, s felbukkan a nagyobbik Szent Gellért legendában is. Ez Aranynak közvetlenül is ismerős lehetett, s úgy tűnik, ez válhatott volna feldolgozásának legfontosabb szempontjává.

Az 1850-es évek útkereső időszakának kevés befejezett epikus műve közé tartozik a *Katalin*, amely egy monda újraírása. Ezt persze a nyilvánvaló Byronhatás mellett kell számontartanunk³⁸ – mint ahogy egy újabb tanulmány megszívlelendő érveket hozott föl amellet, hogy ebben a szövegben az angol „gótikus irodalom” hatáselemei is kimutathatóak (BOLDOG-BERNÁD, 2018). A mondai eredet ez esetben aligha jelent orális gyökerű folklórismeretet: a *Katalin* szüzséjét Arany elég jól föltárható módon nyomtatott szövegekből ismerte meg,³⁹ s a választásába alighanem az is beletartozott, hogy a felföldi táj, a Vág folyó mente és Budetin vára számára egzotikus helyszínnek mutatkozhatott, hiszen nem a tőle közvetlenül ismert vidékhez tartozott.

Úgy tűnik tehát, hogy a *Rózsa és Ibolya* több szempontból is fordulópont volt Arany pályáján. Itt még azt lehet valószínűsíteni, hogy Arany közvetlenül az orális folklórból meríthette a megismert meseszüzsét, s ennek megvoltak a következményei a verses szöveg sajátos, imitatív beszélnyelvi formáján is. Az egy idő után kudarcnak ítélt kísérletet azonban nemcsak a műfaj szempontjából tekinthetjük lezáró jellegűnek (tehát hogy ezek után a tündérmese föl sem került művészi kísérletként), hanem azért is, mert az 1850-es évek többi, folklorisztikus eredetű verses műve esetén felerősödött a ponyvai eredetű vagy más, írott forrásból táplálkozó szüzsék felhasználása. S aztán a pálya 1850-es évek utáni szakaszán megritkul az oralitásból megismert folklórszüzsék felhasználása (amennyire ezt egyáltalán el lehet dönteni). Vagyis Arany pályájának az első szakaszában felvillantja annak lehetőségét, hogy a közvetlen folklórhatás beépítésével váljon „népköltővé”, azaz a népiesség irodalmi megvalósításának egy ilyen jellegű útjára vállalkozzon. Ám ezt az utat igen gyorsan lezárja, s még az életművének nyilvánosságra hozatalából is igyekszik kizárni – gondolkunk arra, ahogyan eláll végleg a *Rózsa és Ibolya* újbóli publikálásától. Arany költői útja ebben az értelemben nem az irodalmi népiesség kezdetben felvillanó értelmezését követi. S további elemzésre méltó az a jelenség, hogy Arany

³⁸ Arany Byron-élményéről – alapvetően más művek alapján – lásd TÖRÖK, 2017.

³⁹ Arany az alapul vett mondát vagy Mednyánszky Alajostól vette át (MEDNYÁNSZKY, 1824; később megjelent még: MEDNYÁNSZKY, 1829, 210–229.), vagy Mailáth János feldolgozásából (MAILÁTH, 1825). Ez utóbbi mellett érvelt: HEGEDŰS, 1884. Mednyánszky története magyarul is megjelent, s ez a kötet megvolt Aranynak is: vö. AJÖM III, 1952a, 299–301.

ezzel párhuzamosan válik Arany László népmese-gyűjteményének ösztönzőjévé (de legalábbis jóindulatú segítőjévé és szemlélőjévé), s eközben hogyan lesz éppen az orális szövegfolklór egyik legjobb magyarországi ismerőjévé (aki „gyűjtőként” is fellépett 1851-ben a korabeli sajtóban).⁴⁰ Ám ezzel a folyamattal párhuzamosan saját életművéből el-eltűnedeznek a folklórszűzsék (a meseszűzsék meg teljesen), bár persze a folklórmotívumok továbbra is fontos szerepet töltenek be epikus és lírai műveiben.⁴¹ Erre a paradoxonra pedig nem könnyű magyarázatot találni.

IRODALOM

ÁGOTAI László

1958 „A dévaványai juhbehajtás” szerzőségének kérdéséről. *Jászkunság*, 4, 1–2, 38–40.

ALBERT Ernő – FARAGÓ József

1973 *Háromszéki népballadák. Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye, Faragó József bevezetésével és jegyzeteivel.* Bukarest, Kriterion.

AJÖM

1952a *Arany János Összes Művei III. Elbeszélő költemények.* Sajtó alá rendezte VOINOVICH Géza. Budapest, Akadémiai Kiadó.

1952b *Arany János Összes Művei VI. Zsengék – Töredékek – Rögtönzések.* Sajtó alá rendezte VOINOVICH Géza. Budapest, Akadémiai Kiadó.

1962 *Arany János Összes Művei X. Prózai művek I. Eredeti szépprózai művek – Szépprózai fordítások – Kisebb cikkek – Tanulmányok – Iskolai jegyzetek.* Sajtó alá rendezte KERESZTURY Mária. Budapest, Akadémiai Kiadó.

⁴⁰ Arany ugyanis *Fábján Pista nótája* címen közzétett két szöveget a Vahot Imre szerkesztette, rövid életű *Remény* című kiadványban (I. kötet, 1851, 6. szám, 334–336.). Erre felhívta a figyelmet OLOSZ szerk., 2018, 349.

⁴¹ Erre csak egy példa a kései Arany életművéből. A *Tetemre hívás* távoli párhuzamát egy 1972-ben, a háromszéki Kézdimárkosfalván gyűjtött balladában lehet felfedezni – noha ez önmagában nem mutat forrásszintű kapcsolatot, hiszen a népballada nem régi stílusú, invariáns, más változatát sem előtte, sem utána nem gyűjtötték föl, s csak a témája (az erőszakosan megölt halott a gyilkosa jelenlétében kezd el vérezni) köti valamelyest Arany művéhez. Az sem valószínű, hogy Arany műve folklorizálódott. Lásd ALBERT – FARAGÓ (kiad.), 1973, 301. A jegyzetek: 529. Egy szempontból mégis igen érdekes ez a ballada: a *Tetemre hívás* témájának az Aranyhoz való eljutásában egy, a székely jogszokásokról szóló, 1858-ban megjelent tanulmány ösztönzését lehet számon tartani. Erről összefoglalóan SZILÁGYI, 2018. Ezek szerint mégiscsak maradhatott némi nyoma a tetemre hívás gyakorlatának a közösségi emlékezetben. A népballadára Olosz Katalin figyelmeztetett. Vö. még MAGYAR, 2005, 260–262.

- 1975 *Arany János Összes Művei XV. Levelezése (1828–1851)*. Sajtó alá rendezte SÁFRÁN Györgyi – BISZTRAY Gyula – SÁNDOR István. Budapest, Akadémiai Kiadó.

ARANY János

- 2017 *Kisebb költeményei*. Sajtó alá rendezte és a kísérőtanulmányt írta SZILÁGYI Márton. Budapest, Helikon.
- 2018 *Összes költeményei I–II*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta SZILÁGYI Márton. Budapest, Osiris. /Osiris Klasszikusok/

BARTA János

- 2003 Arany János és az epikus perspektíva. In: Uő: *Arany János és kortársai I. Arany-tanulmányok*. Válogatta és Sajtó alá rendezte IMRE László. 25–58. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. /Csokonai Könyvtár 27./

BOLDOG-BERNÁD István

- 2018 Arany János és a gótikus irodalom. In: SZILÁGYI Márton (szerk.): „Ősszel”. *Arany János és a hagyomány*. 107–126. Budapest, Universitas.

CZÓBEL Ernő

- 1912 Arany „Jóka ördögé”-nek forrása. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 36, 830.

CSÖRSZ Rumen István

- 2017 A mesterkedő mester. Korai olvasmányok nyomai az Arany-életműben. *Irodalomtörténet*, 98, 4, 432–449.

D.

- 1901 Arany „Bajusz” című költeményének forrásához. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 11, 2, 253.

ELEK Oszkár

- 1914 „Jóka ördögé”-nek meséjéhez. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 38, 816–817.

ERCSEY Sándor

- 1899 *Arany János életéből*. 3. kiadás. Budapest, Ráth Mór.

FARAGÓ József

- 1967 „A bajusz” meséje Nagymohából. *Igaz Szó*, 15, 3, 390–397.
- 1971 Idegen szavak félreértésén alapuló népi tréfák. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 15, 101–112.

GULYÁS Judit

- 2010 „Mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?” *A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában*. Budapest, Akadémiai Kiadó. /Néprajzi tanulmányok/

[GVADÁNYI József]

[1787] *Pöstényi fürödés, a' melyet Egy Magyar Lovas Ezerezből való Százados az ottan történt mulatságos dolgokkal, élő Magyar nyelven, Versekbe foglalt, 1787. Esztendőbe, Rák Havának 12. napján.* Nyomtatott Tsöbörtsökön, a' Caspium Tenger partyán azon Esztendőbe. [Pozsony, Wéber Simon Péter]

GYIMESI Emese

2018 Szendrey Júlia és Arany János kapcsolata. In: SZILÁGYI Márton (szerk.): „Ősszel”. *Arany János és a hagyomány.* 129–152. Budapest, Universitas.

GYÖRFFY Lajos

1960 Adalékok „A dévaványai juhbehajtás”-hoz. *Jászkunság*, 6, 3, 123–125.

GYÖRGY Lajos (szerk.)

1938 *Világjáró anekdoták.* Budapest, Kir. Magyar Egyetemi Nyomda.

HEGEDŰS István

1884 Arany „Katalin”-ja és ennek forrása. *Fővárosi Lapok*, január 14. 88–89.; január 18. 94–95.

HELLER Bernát

1916a Arany János „A hegedű” c. víg legendájának valószínű forrása. *Ethnographia*, XXVII, 296–302.

1916b A Csanádmonda főeleme, *Ethnographia*, XXVII, 161–168.

HERMANN Zoltán

2012 Egy irodalmi program allegóriája – Arany János: Rózsa és Ibolya. In: Uő: *Varázs/szer/tár. Varázsmesei kánonok a régiségben és a romantikában.* 194–206. Budapest, L'Harmattan. /Szóhagyomány/

HERMÁNYI DIENES József

1992 *Szépprózai munkái.* Sajtó alá rendezte S. SÁRDI Margit. Budapest, Akadémiai Kiadó – Balassi Kiadó. /Régi Magyar Prózai Emlékek 9./

IMRE Lajos

1899 „Jóka ördögé”-hez és „A hegedű”-ről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 9, 3, 301–302.

KOROMPAY H. János (szerk.)

2017 *„Óhajtanám a classicus írók tanulmányát”. Arany János és az európai irodalom.* Budapest, MTA Bölcsészettudomány Kutatóközpont – Universitas.

KOVÁCS Ágnes

1969 A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai. In: DIÓSZEGI Vilmos (szerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom* II–III. 177–214. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- 1977 Humor a „nyelvhatáron”. In: ISTVÁNOVITS Márton – KRÍZA Ildikó (szerk.): *A komikum és humor megjelenésének formái a folklórban*. 111–121. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport. /Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 1./
- 1982 Arany Juliska és Arany László meséi. In: NOVÁK László (szerk.): *Arany János tanulmányok*. 495–530. Nagykőrös. /Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei II./
- KOVÁCS Ágnes – BENEDEK Katalin
- 1990 *Magyar népmesekatalógus 6. A rátótiádák típusmutatója. A magyar falucsúfolók típusai (Aath 1200–1349)*. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport.
- MAGYAR Zoltán
- 2005 Egy felföldi népmonda és irodalmi kapcsolatai. In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. 256–264. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 2011 *Népmondák a két Homoród mentén*. Barót, Tortoma.
- MAILÁTH, Johann Grafen
- 1825 Die Eingemauerte. In: *Uő: Magyarische Sagen und Märchen*. 178–198. Brünn.
- MEDNYÁNSZKY, Alois Freyherrn von
- 1824 Die Mauerblende zu Budethin. In: *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte*. (Hrsg. durch die Freyherren von HORMAYR und von MEDNYANSZKY.) Fünfter Jahrgang. 176–189. Wien.
- 1829 *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit*. Pesth.
- OLOSZ Katalin (kiad.)
- 2018 *Nagyszalontai népballadák és epikus énekek 1912–1919*. A Folklore Fellows magyar osztálya nagyszalontai gyűjtőszövetségének hagyatékából. Kolozsvár, Kriza János Társaság.
- O'SVÁTH Pál
- 2010 Közbiztonságunk múltja és pandúrkorom emlékei. In: *Uő: „Pandúrkorom emlékei”... és egyéb írások*. (Kiad. SERES István.) 161–304. [Budapest], Helikon.
- ÓVÁRY Zoltán
- 1923–1924 „Rózsa és Ibolya”. Arany János verses népmeséje. *Ethnographia*, XXXIV–XXXV, 23–30.
- SCHEIBER Sándor
- 1960 A fülemile. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 64, 1, 70.
- 1996 *Folklór és tárgytörténet*. Teljes kiadás. Budapest, Makkabi.

SERES István

- 2015 „Kondorosi csárda mellett...”. Arany János betyárverseinek keletkezése és utóélete. In: CSÖRSZ Rumen István (szerk.): *Doromb. Közköltészeti tanulmányok* 4. 345–374. Budapest, Reciti Kiadó.

SOLYMOSSY Sándor

- 1918 A „Bajusz”-adoma keletkezése. *Ethnographia*, XXIX, 133–142.

SZABADFALVI József

- 2001 Juhtartás. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.) – SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Gazdálkodás. Magyar néprajz* II. 705–748. Budapest, Akadémiai Kiadó.

SZENDREY Zsigmond

- 1920 Sára néném. *Ethnographia*, XXXI, 59–60.

SZENDREY Zsigmond (szerk.)

- 1924 *Nagyszalontai gyűjtés*. Gyűjtötte a Folklóre Fellows Magyar Osztályának nagyszalontai gyűjtő szövetsége. KODÁLY Zoltán közreműködésével szerkesztette SZENDREY Zsigmond. Budapest, Kisfaludy Társaság. /Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV./

SZILÁGYI Márton

- 2007 Petőfi Zoltán konfliktusos élete és halála. In: Uő: *Határpontok*. 119–132. Budapest, Ráció.
- 2017a „Mi vagyok én?” *Arany János költészete*. Budapest, Kalligram.
- 2017b „van ott sokféle faj”. Arany János Kisebb költemények című, 1856-os kötetének keletkezése. *Irodalomtörténet*, 98, 4, 450–466.
- 2018 A kimondhatóság határvidékén: elhallgatás és érzékiség (Arany János: Tetemre hívás). In: SZILÁGYI Márton (szerk.): „Ősszel”. *Arany János és a hagyomány*. Budapest, Universitas. 191–208.

TÖRÖK Zsuzsa

- 2017 Arany János Byron-olvasatának textuális reprezentációi. Levelek, mottók és a Bolond Istók. In: KOROMPAY H. János (szerk.): „*Óhajtom a classicus írók tanulmányát*”. *Arany János és az európai irodalom*. 275–288. Budapest, Universitas.

TURÓCZI-TROSTLER József

- 1914 A „Fülemile” tárgy történetéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 24, 4, 418–440.
- 1961 „A Jóka ördöge” eredetéről. In: Uő.: *Magyar irodalom – Világirodalom. Tanulmányok* I. 386–391. Budapest, Akadémiai Kiadó.

VAJDA Mária

- 2006 „*Komádiba, Tótiba, bocskorban jár a liba*”. *Bosszantó folklórhagyományok*. Budapest, Gondolat. /Doktori Mestermunkák/

VEHMAS Marja – BENEDEK Katalin

- 1989 *Magyar Népmesekatalógus 7/C. A magyar népmesék trufa- és anekdotakatalógusa (AaTh 1640 – 1874)*. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport.

VOINOVICH Géza

- 1929–1938 *Arany János életrajza I–III*. Budapest, MTA.

WALDAPFEL János

- 1900 Arany „Hegedű”-jéről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 10, 1, 57–58.

ZLINSZKY Aladár

- 1899 A gonosz asszony meséje és Arany Jóka ördöge. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 9, 1, 15–40.
1913 Arany „Jóka ördöge”-nek forrása. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 37, 438–439.

ZSIGMOND Ferenc

- 1935 „Jóka ördöge”-nek egy német változata. *Irodalomtörténet*, 24, 21–24.

ZSOLDOS Ignác

- 1842 *A szolgabírói hivatal. Közrendtartási rész*. Pápa, Református Főiskola nyomdája.

MÁRTON SZILÁGYI

JÁNOS ARANY'S OEUVRE AND FOLKLORE (LITERARY HISTORY LESSONS)

Among the latest developments in the literature on Arany is the – not unprecedented – emphasis on the importance of the use of certain elements of folk poetry and popular literature in the poet's work, along with other intertextual connections, of course, which have been a subject of much debate and whose research still holds much potential. The research of Rumen István Csörsz, built upon the textological analysis of Arany's *Dalgyűjtemény* ('Songbook'), has presented many convincing new examples of how thematic, rhythmic, or melodic effects can be detected even in his late poetry. Below, however, the presenter looks at another layer, which is not independent of such important observations but is of a somewhat different character.

It is particularly discernible in Arany's work how often the poet utilizes, rewrites, or alters a *sujet* that can be associated with one of the folklore genres. His ways of adaptation are very diverse, but it is worth examining which folkloric *sujets* Arany selects to work with, and whether these selections converge in a limit point, be it thematically, by genre, or from a temporal point of view. Folkloristics is obviously trying to explore the origins and context of these works, but here, using available folkloristic literature, the presenter would rather focus on its function: what lessons can literary history gain from such a study? Because it certainly promises just as serious lessons about Arany's relationship to tradition as it does about the poet's understanding of folklore.